

Тус черниң бюджеттиг ниити билигнин өөредилге чери
Чадана хоорайның 1 дугаар ниити билиг ортумақ школазы

МК хуралынга көргөн
1 дугаар протокол
август «29» 2022 ч.

Чөпшээрешкен
Өөредилге эргелекчизи
Милет /Монгуш Ч.Б./
август «31» 2022 ч.

8а,в класстарның тыва дылга
эртем башкызы
Куулар Урана Серен-оловнаның
2022-2023 өөредилге чылында
ажылчын программазы

Тайылбыр бижик

Программаны тургузарда удуртулга болган документиленер.

Ажылчын программаны Россия Федерациязының 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Өөредилге дугайында» Хоойлузунга, 2015 чылдың декабрь 31-де үнген 1577 дугаарлыг өскерлишкиннер кирген ортумак болгаш ниити өөредилгениң федералдыг өөредилге стандарттарына, тус черниң бюджеттиг ниити билигниң өөредилге чери Чадана хоорайның 1 дугаар ниити билиг ортумак школазының Уставы ёзугаар тургустунган башкының ажылчын программазының дугайында саавырга үндезилээн.

Долу ортумак ниити билигниң сорулгаларын чедип алырынга тыва дылдың кирип турар үлүг-хуузу

Тыва дыл – тыва нацияның дылы. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкиннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, литератураның, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының парлалганың, эртемниң, ажыл-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде төрөөн дыл улустуң амыдыралының, ажыл-чорудулгазының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредирини уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээди алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

8 класска тыва дылды өөредириниң кол сорулгалары:

- мурнунда класска алган билиглерин улам быжыглаар;
- шын бижирииниң болгаш бижик демдектерин шын салырының быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарының бодалдарын аас болгаш бижимел харылзаалыг илередириниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер,

дылдың байлаан шиңгээдип алырынга өөреникчилерниң сонуургалын күштелдирер;

- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезирннери-биле ажилдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;

- аас болгаш бижимел чугаазынга шын, тодаргай харыыны берип шыдаар кылдыр чаңчыктырар;

- шын, медреселдиг, аянныг номчуурунун мергежилдерин сайзырадыр;

- бөдүүн болгаш нарын домактарның долу синтаксистиг сайгарылгазының чурумунчастырыг чок кылып шыдаар кылдыр өөрөдир...

«Тыва дыл» деп эртемниң өөрөдилге планында туружу

Федералдыг базистиг өөрөдилге планында Россия Федерациязының бүгүлө школаларынга төрөөн дылды албан өөренири көрдүнгөн. Ооң иштинде күрүнениң федералдыг өөрөдилге стандарттарының (КФӨС) негелдезин ёзугаар 8 класска тыва дылга 2 шак көрдүнгөн (вариант 4). Ынчангаш чылда ниитизи-биле 68 шактың дургузунда уруглар ук эртемни өөренир.

8 класска «Тыва дыл» эртемниң утказы болгаш тургузуу

Баштай «Тыва бижиктиң кыска төөгүзү» деп кыска эгени эрткеш, 7-ги класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар. Улаштыр «Тускайлаан кежигүннерлиг домактар», «Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар» деп эгелерниң соонда синтаксистен «Нарын домак» деп бөлүктүң «Чагырышпаан нарын домак», «Чагырышкан нарын домак» деп эгелерин өөренир.

Бөлүк бүрүзүн шиңгээткен соонда, уруглар темаларны катаптап, хыналда ажилдарны кылыр. Чугаа сайзырадылгазы кылдыр чогаадыгларның аңгы-аңгы хевирлери кирип турар.

Тыва бижикти чогаатканы. Бүгү делегейниң төрөөн дылдар болгаш тыва дыл хүнүнүн дугайында – 1ш.

Чугаа сайзырадылгазы – 1ш.

I. 7-ги класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары – 6ш.

Чугаа сайзырадылгазы -1ш.

Чыл эгезиниң хыналда ажылы -1ш.

II. Тускайлаан кежигүннерлиг домактар – 8ш.

Чугаа сайзырадылгазы -1ш.

Хыналда ажыл -2ш.

III. Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар – 6ш.

Чугаа сайзырадылгазы -1ш.

Хыналда ажыл -2ш.

- IV. Нарын домак – 27ш.
Чугаа сайзырадылгазы -2ш.
Хыналда ажыл -2ш.
- V. Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары -7ш.
Чугаа сайзырадылгазы -2ш
Хыналда ажыл -1ш.

Кол-кол мергежилдер болгаш чаңчылдар

8 классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында мергежилдерни болгаш чаңчылдарны чедип алыр:

- өске кижиниң чугаазын дорт болгаш доора чугаа-биле дамчыдар, дорт чугаалыг домактарга бижик демдектерин шын салыр, цитата болгаш диалогка бижик демдектерин шын салып билир, монолог база полилог деп терминнерни ылгап билир;
- чагырышпаан нарын домактарның кезектериниң харылзаазын тодарадыр, сайгарылгазын кылыр;
- чагырышкан нарын домактарның кол болгаш тайылбыр кезектерин тып, оларның холбаазын шын тодарадып шыдаар база тайылбыр домактарның янзыларын бот-бодундан ылгап, шын тодарадып билир.
- 7-8 класстарга өөрөнгөн бижик демдектерин сөзүглелдерден тывар болгаш бадыткаар, тускайлаан кежигүннерлиг домактарга бижик демдектерин шын салыр;
- 5-7 класстарга өөрөнгөн шын бижилге дүрүмнерин шиңгээдип алыр, оларның шын бижилгезин тайылбырлап билир.

Өөредилге-методиктиг комплекс.

1. Тыва Республиканың өөредилге, эртем яамызының болгаш Национал школа хөгжүдөр институттун сүмелээни тыва дылга өөредилге программазы. Авторлары: Ш.Ч. Сат, А.К. Ойдан-оол, Н.Д. Сувандии, К.Б. Доржу, Ч.А. Сарыглар. Кызыл, 2017 ч. (эдилгелиг үндүрүлгө).
2. Өөредилге ному. М.Д. Биче-оол, Д.А. Монгуш. Тыва дыл. 8-9 класс. Кызыл, 2006 ч.
3. К.Б. Март-оол. Методиктиг сүмелер. Тыва дыл. 8-9 класс.
4. С.Т-С. Ооржак, М.Ч. Ооржак. 1) Диктантылар чыындызы. 5-9 класс;
2) Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс.
5. Аңгы-аңгы таблицалар болгаш схемалар, сюжеттиг чуруктар.
6. Янзы-бүрү словарьлар болгаш сөзүглелдер.
7. Тыва дылдың шинчээчилериниң эртем ажилдары.
8. Башкының дылдың адырларының аайы-биле тургускан тестери.
9. Хыналда карточкалар...

№	Кичээлдин темазы	Шагы Ё	Үези	
			План ёзугаар	Херек кырында
1	Тыва бижикти чогаатканы. Бүгү делегейниң төрөөн дылдар болгаш тыва дыл хүнүнүң дугайында.	1		
I	7 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары Чугаа сайзырадылгасы	6 1		
2	Дузалал чугаа кезектери болгаш аян сөзү.	1		
3	Сөс каттыжыышкыны болгаш домак. Сөс каттыжыышкынында болгаш домакта сөстөрниң холбаалары.	1		
4	Ийи болгаш чаңгыс чугула кежигүннүг домактар. Чугааның сорулгасының айы-биле домактарның хевирлери.	1		
	<i>Чыл эгезиниң хыналда ажылы</i>			
5	Хыналда диктант «Олча» (ДЧ ар.149)	1		
6	Домактың чугула болгаш ийиги черге кежигүннери.	1		
7	Адалгаларлыг, кирилде сөстөрлиг болгаш кирилде домактарлыг домактар.	1		
8	Бөдүүн домактарның морфолог-синтаксистиг сайгарылгасы.	1		
9	Ч.с. Кыска хемчээлдиг эдертиг «Чаштың тынын алганым» (ЭЧ ар.92)	1		
II	Тускайлаан кежигүннерлиг домактар. Чугаа сайзырадылгасы.	8 1		
10	Тускайлаашкын дугайында билиг. Капсырылгаларны тускайлаары.	1		
11	Кылдыныг аргазының деңнелгелиг байдалдарын тускайлаары.	1		
12	Деепричастие-биле илереттинген байдалдарны тускайлаары.	1		
13	Причастие-биле илереттинген байдалдарны тускайлаары.	1		
	<i>I-ги улдуңнуң хыналда ажылы</i>			
14	Хыналда диктант «Ужуражыышкын» (ДЧ ар.154)	1		
15	Домактың тайылбыр кежигүннерин тускайлаары.	1		
16	«Тускайлаашкын» деп темага катаптаашкын.	1		
17	«Тускайлаашкын» деп темага хыналда ажыл.	1		
18	Бөдүүн домактарның морфолог-синтаксистиг сайгарылгасы.	1		
19	Ч.с. Чогаадыг-тоожушкун «Найырал-ыдыктыг күш».	1		
III	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар. Чугаа сайзырадылгасы.	6 1		
20	Дорт болгаш доора чугаа дугайында билиг.	1		
21	Дорт чугааны доора чугаа-биле солугуру.	1		
22	Дорт чугаалыг домактарга бижик демдектери. Катаптаашкын.	1		
23	Диалог, аңаа бижик демдектери.	1		
24	Цитаталар болгаш оларга бижик демдектери.	1		
25	«Дорт болгаш доора чугаа» деп темага хыналда ажыл.	1		
26	Ч.с. Чаа чыл таварыштыр байыр чедиришкени бижири.	1		

	<i>2-ги улдуңнуң хыналда ажылы</i>			
27	Хыналда диктант «Бай-Тайга» (ДЧ ар.195)	1		
IV	Нарын домак. Чугаа сайзырадылгазы.	27 2		
28	Нарын домак дугайында билиг. Нарын домактың хевирлери.	1		
	<i>Чагырышпаан нарын домак (ЧПНД)</i>	5		
29	Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг. Эвилелдер чок чагырышпаан нарын домак.	1		
30	Эвилелдерлиг чагырышпаан нарын домак.	1		
31	Чагырышпаан нарын домакка катаптаашкын.	1		
32	Чагырышпаан нарын домактың долу морфолог-синтаксистиг сайгарылгазы.	1		
33	«Чагырышпаан нарын домак» деп темага хыналда ажыл.	1		
	<i>Чагырышкан нарын домак (ЧНД)</i>	22		
34	Чагырышкан нарын домак дугайында билиг. Чагырышкан нарын домакка тайылбыр домактың туружу.	1		
35	Тайылбыр домактарның янзылары. Үениң тайылбыр домаа.	1		
36	Үениң тайылбыр домааның кол домакка каттыжар аргалары.	1		
37	Үениң тайылбыр домааның кол домакка янзы-бүрү аргаларның каттышканы-биле холбажыры.	1		
38	Немелдениң тайылбыр домаа. Кол домакка каттыжар аргалары. Немелдениң тайылбыр домаанга бижик демдектери.	1		
39	Тодарадылганың тайылбыр домаа. Кол домакка каттыжар аргалары.	1		
40	Даар байдалдың тайылбыр домаа. Кол домакка каттыжар аргалары.	1		
41	Ч.с.Кыска чогаадыг «Бир эвес мен илбичи турган болзумза...»	1		
42	Чөрүлдээниң тайылбыр домаа. Кол домакка каттыжар аргалары.	1		
43	Сорулганың тайылбыр домаа. Кол домакка каттыжар аргалары.	1		
44	Чылдагаанның тайылбыр домаа. Кол домакка каттыжар аргалары.	1		
45	Деңнелгениң тайылбыр домаа. Кол домакка каттыжар аргалары.	1		
46	Туруштуң тайылбыр домаа. Кол домакка каттыжар аргалары.	1		
47	Кылдыныг аргазының тайылбыр домаа. Кол домакка каттыжар аргалары.	1		
48	Хөй тайылбыр домактарлыг чагырышкан нарын домактар. Дес-дараалаан тайылбыр домактарлыг ЧНД.	1		
49	Чаңгыс аймак эвес тайылбыр домактарлыг ЧНД.	1		
50	Чаңгыс аймак тайылбыр домактарлыг ЧНД.	1		
51	Холушкак тайылбыр домактарлыг ЧНД.	1		
	<i>3-кү улдуңнуң хыналда ажылы</i>			
52	Хыналда диктант «Чодураа» (ДЧ ар.179)	1		

53	Чагырышкан нарын домактың долу морфолог-синтаксистиг сайгарылгазы.	1		
	<i>Нарын домактарга бижик демдектери</i>	3		
54	Нарын домакка бүдүн чартык сек.	1		
55	Нарын домакка ийи сек.	1		
56	Нарын домакка тире.	1		
57	Ч.с. Грамматиктиг чогаадыг «Нарын домак дугайында чүнү билир мен?».	1		
58	«Нарын домак» деп темага хыналда ажыл.	1		
V	Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары.	7		
	Чугаа сайзырадылгазы.	2		
59	Тускайлаан кежигүннерлиг домактар.	1		
60	Дорт болгаш доора чугаа. Диалог.	1		
61	Ч.с. Аңгы-аңгы темаларга кыска диалогтар тургузары.	1		
62	Чагырышпаан нарын домак.	1		
63	Чагырышкан нарын домак. Тайылбыр домактарның янзылары.	1		
64	Нарын домактарга бижик демдектери.	1		
	<i>4-кү улдуңнуң (чыл төнчүзүнүң) хыналда ажылы</i>			
65	Хыналда диктант «Шавар халдаашкын» (ДЧ, ар.195)	1		
66	Нарын домактарның морфолог-синтаксистиг сайгарылгазы.	1		
67	Ч.с. Кыска чогаадыг «Ном-билиглерниң үнер дөзү».	1		
68	Ниити катаптаашкын. Түңнел кичээл.	1		